

החובה לאכול את הפסח בחיפזון, כאשר מותניהם חגורים, נעליהם ברגליהם ומקלותיהם בידיהם (שמות יב:יא) – כל הפרטים האלה נקבעו על-ידי חז"ל כבלתי-רלוונטיים לפסח דורות.¹¹³

כדי לענות לשאלתנו, נתייחס לכל מנה בנפרד ונלך מן הפשוט יותר אל הפחות ברור. בזה אנחנו הולכים גם בסדר היסטורי, כפי שזה יתבאר. המנה העיקרית. – אין צורך לציין שהמנה העיקרית היתה קיימת בליל הפסח כי בלעדיה לא תיתכן סעודה בכלל. חלק זה הוא החלק הקדום ביותר של הסעודה.

המנה האחרונה. – כבר עמדנו על כך שמבחינה היסטורית המנה האחרונה היא ההרחבה הראשונה של הסעודה. חכמים שעסקו בתיאור ליל הסדר כבר הראו שמנה אחרונה לא היתה קיימת בסעודת הערב.¹¹⁴ המנה האחרונה של הסעודה היוונית והרומאית שימשה, בדרך-כלל, מעבר למה שקראו היוונים komos וברומית comissatio. ההבדל בזה בין יוון לרומי הוא רק בשם, כי בנוהג אין להבחין ביניהם. אחרי שהגישו את המנה האחרונה של מיני תרגימה, התמכרו לשתייה ומאכלי המנה האחרונה שימשו לוואי לשתייה. ערכו גם סימפוזיונים במסגרת זו, ואף-על-פי שיש לנו תיאורים בודדים של סימפוזיונים שהוקדשו לנושאים רציניים, אנחנו יכולים להבין שלרוב, השתייה המרובה הביאה לשכרות והוללות.¹¹⁵ חכמים רצו למנוע שתופעות שליליות כאלה יהפכו לחלק מן הסדר ועל כן קבעו "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומין".¹¹⁶

ליברמן פירש את המלה "אפיקומין" וציין את הרקע התרבותי: בשעה שההוללות היתה מגיעה למרומה, היה דרכם להתפרץ לבתים אחרים, להכריח את האחרים להצטרף אליהם ושם היו ממשיכים את החגיגה, וקראו לזה epikomazein והמשנה הזהירה שאין גומרים את הפסח באפיקומן-epikomon וזהו הפירוש בבבלי וירושלמי כאן: שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת. וכבר פירשו כן לנכון חכמי אשכנז האחרונים, והסתמכו גם על הירושלמי להלן ה"ו (ד"ו ה"ח): מיני זמר.¹¹⁷

113 השומרונים נוהגים, עד היום, לאכול את הפסח בחיפזון.

114 ראה לדוגמה, בנעט, ליל הסדר, עמ' 16–20.

115 תיאור מפורט על-פי המקורות הקלסיים נמצא אצל מרקורדט-מאו, עמ' 331–340.

116 מ' פסחים י:ד. מטעמים דומים אסרו חוקי ספרטה את האפיקומן. ראה גיהל-קונר שם, עמ' 267. נציין שמרקס (אוונגליון, עמ' 424) ואחריו ביר (פסחים, עמ' 69–72), פירשו: אין מפטירין – אסור לצאת כי "אחר הפסח – אפיקומין".

117 ליברמן, יכ"פ, עמ' 521. וכן פירש משה שמחה אונגאר, "דברים אחדים", סה"י למשה

אולם במקורות קדומים מצאנו אף פירוש אחר לאפיקומן. התוספתא פירשה "כגון אגוזין תמרים וקליות" (ת' פסחים י: 11, עמ' 198), וכן פירש רבי יוחנן (ב' פסחים, קיט ע"ב).¹¹⁸ אף שמואל פירש שאלה מיני מאכל "כגון ארדילאי לי וגוזליא לאבא ואב חנינא בר שילא".¹¹⁹ ראשוני מפרשי התלמוד הבינו שיש מחלוקת בין שני הפירושים. הם הבינו שלשיטה האחרונה שפירשה שהאפיקומן הוא מין אוכל – נימוק האיסור הוא כדי שיישאר טעם הפסח בפיו.¹²⁰ אף סוגיית התלמוד מוליכה לכך כי – ללשון אחד – היא מבחינה בין פסח למצה ומתירה אפיקומן אחרי מצה.¹²¹ אך דומה ששתי השיטות מתכוונות לדבר אחד: תמרים, אגוזים וקליות שאסרם רבי יוחנן הם הם מיני התרגימה (tragema)¹²² שהובאו לשולחן כמנה אחרונה בסעודה הרומאית כדי לגרות את תאוות השתייה.¹²³ כל הפירושים מתכוונים לדבר אחד – מסורת עתיקה שאין מקיימים מנה אחרונה בליל הסדר, אלא שכל אחד תפס אספקט אחר של המנה האחרונה.¹²⁴

המנה הראשונה. – כבר ראינו שמבחינה היסטורית מנה זו היא ההרחבה

אריה בלאך, בודאפעשט תרס"ה, עמ' 34–35. השווה הפירושים שהובאו על-ידי י"ה שור, החלוץ, יא (תר"מ), עמ' 49–51.

118 השווה י' שם, י:ח, לו ע"ד: "ור"י אמר מיני מתיקה". ז"ו רבינוביץ, בשערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 240, פירש ברוח זו אף את הירושלמי שהבאנו בהערה הקודמת "מיני זמר" כפירות טובים מלשון זמרת הארץ, וקרוב לכן פירש הפ"מ שמיני זמר הם מיני כלים שמשמשים בהם לאכילה ומלשון המקרא "והקפות והמזמרות", (מלכים א' ז:ג). השווה עוד: תמר, עלי תמר, מועד א, עמ' שי. נעשו ניסיונות שונים להסביר את המלה "אפיקומן" לפי פירוש ר' יוחנן. הרשב"ם פירש ש"אפיקומן" הוא צירוף של "אפיקו מן" – "הוציאו והביאו מיני מתיקה" (ב' פסחים קיט ע"ב ד"ה כגון ארדילאי לי וגוזליא לאבא). ב"סדר הגדה כמנהג תימן" ש"ל ע"י ע"י זאב חנוך גרינבערג (לייפציג תרנ"ו עמ' 23) נמצא שאפיקומן הוא נוטריקון: אגוזים, פירות, יין, קליות, מים, ובשר, נרדים. קוהוט, בעה"ש (כרך א, עמ' רלב) רצה למצוא לזה מקור יווני epigeuma או פרסי – אבקומה. ראה להלן עמ' 65.

119 ב' שם, ו' שם. למשמעות מלים אלה ראה: איש שלום, מאיר עין, עמ' 74–76; לעף, צמחי היהודים, א, 33–34, 74–76.

120 ראה רשב"ם לשם, קיט ע"ב ד"ה כגון ארדילאי. הרמב"ן במלחמות פירש שאף ר' יוחנן ושמואל נחלקו בסוג המאכלים שאסור לאכול אחרי הפסח. הראשונים נתנו הסברים שונים לצורך שיישאר טעם מצה בפיו (ראה: בירור הלכה, עמ' קמו).

121 ב' שם, וראה תוספות ד"ה מפטירין שעמדו על הקשיים בשיטת התלמוד.

122 ראה ליכרמן, תוכ"פ, א, עמ' 57–58.

123 ראה: Ugo Paoli, *Das Leben im alten Rom*, p. 125.

124 גם המלה היוונית epikwmos קיבלה משמעות של "אוכל" משום שבמסגרת ה-epikwmos הגישו אוכל. ראה אתינאיוס, חכמי המשתה, ז: 585, עמ' 172–173. השווה גם קרויס, מלים שאולות, ב, עמ' 107.